

nostra protulimus, diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exurgere, et pugnam ^a non talem qualis fuit, sed graviolem multo et acriorem venire; hoc nobis divinitus frequenter ^b ostendi; de hoc nos providentia et misericordia

A Domini sæpius admoneri ^c: de cujus ope et pietate, qui in eum confidimus, possumus esse securi, quia qui in pace militibus suis futuram prænuntiat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. Optamus te, frater charissime, semper bene valere.

LECTIONES VARIANTES.

^a Sic Bod. 1. Voss. 2. Et omiser. alii.

^b Hoc nobis scimus divinitus frequenter ostendi Peñi.

Bod. 1, 2. NC. 1.

^c Sic Lin. Ebor. Lani. NC. 1, 2. Admonemur alii impr.

VARIORUM NOTÆ.

convenerit lapsis ob ingruentem persecutionem pacem maturius dandam esse, tamen cum penes episcopum erat judicare de lapsi pœnitentia, res hæc in ejus arbitrio usque permansit. Aut fortassis respicit episcopos eos, ad quos provinciæ Africæ synodi decreta non pertinebant. FELLUS.

Graviolem multo. Certe Cypriano erat gravior; qui post exilii tædia, tandem hac persecutione capite plectebatur. Sed Prophetæ, visorum suorum non semper fidi interpretès. Donum prophetias interpretandi, prorsus erat distinctum a prophetiæ charismate. Vid. I Cor. 1, 10, FELLUS. Cornelio quidem gravior fuit hæc Galli vexatio, ut Fellum corrigens Anglicus ait interpret, non Cypriano, qui Valeriano

Imp. nonnullis post annis martyrium passurus erat. ROUTH.

Ostendi.... admoneri. In aliquot inss. post nobis additur *scimus* opera librarum, qui verbum sequens ostendi ad superius protulimus referendum esse non animadvertit. In vulgatis autem mox obtinet ostenditur, pro ostendi, et subinde admonent pro admoniti. Optime notæ codex Collb. Eul et Cörb. Illique favent, sinceram lectionem asseravit. CONSTANT. Quem quidem virum eruditum hoc loco secutus sum. Edit. Benedictina habet ostenditur et admonemus. Edit. Oxon. ostenditur et admonent. Sed diu ante Constantium in Manutiana edit. duo isti infinitivi existerant ostendi et admoneri. ROUTH.

CIRCA ANNOS CHRISTI CCL-CCLXX.

NOVATIANUS

PRESBYTER ROMANUS.

DISSERTATIO PROEMIALIS.

AUCTORE D. GOTHFR. LUMPER O. S. B.

CAPUT PRIMUM.

EJUS VITÆ HISTORIA.

ARTICULUS UNICUS.

Novatianorum hæresim Novatus et Novatianus considerunt. Hos confundunt et in unum miscent Eusebius (1), sanctus Epiphanius (2), Socrates, Sozo-

C menus (3), Theodoretus (4), Photius (5); aperte distinguunt sanctus Cornelius (6); S. Cyprianus (7), S. Pacianus (8), S. Hieronymus (9), et Auctor And-

(1) Euseb. II. E., lib. vi, cap. 33; libro vii, cap. 8, pag. 287, legitur *Noovarianos*.
(2) Epiphani. *Hæres.* 39.

(3) Sozomen., lib. II, H. E., cap. 8, pag. 96, scribit etiam *Noovarianos*.

(4) Theodoret., *Hæretic. Fabular.* lib. III, cap. 5, pag. 228, tom. IV.

(5) Phot. *cod.* 128 et 280.

(6) Cornel. in Ep. ad Fab. Antioch. et in Ep. ad S. Cyprian. |

(7) S. Cyprian., *passim*.

(8) S. Pacian. Et ad *Sympronian.*

(9) S. Hieronym. *de Vir. Illust.*, cap. 70.

nymus operis adversus Novatianum falso divo Cypriano A opp. Hieronymi, p. 130; Pelagius ibid., p. 1015, adscripti in appendice operum D. Cypriani Baluzianæ eundem *Novatum* nominant.

Hanc scriptorum apparentem contradictionem ut tollerent Eruditi duplicem hucusque iniverunt viam. Alii potiores tribuunt partes Latinis, atque exinde inferunt, Græcos hallucinatos fuisse. Ita censent Henricus Valesius (1), Petavius (2), Ruinartius (3), Caveus (4), et Fabricius (5), quibus omnes prope reliqui scriptores assentiunt. Aliis e contra e diametro opposita placet opinio, existimantque Græcos longe melius veriusque conservasse verum hujus viri nomen. Nemo autem doctius, operosiusque hoc demonstrare conatus est, quam Lardnerus in singulari dissertatione, quæ in *Credibility of the vol. 9, c. n. part. II, pag. 365*, impressa habetur. Cum vero hæc B sententia Lardneri non solum criticis hactenus inaudita, sed exquisite quoque concepta, atque illustrandis veterum scriptis ut plurimum accommodata sit, haud ingratum nostris lectoribus fore arbitramur, si laudatæ dissertationis argumenta hic summam cum Cl. Walchii subjunctis animadversionibus (6) adducamus.

II. Sunt autem hæc : 1° Omnes græci Scriptores illum *Novatum* nominant. Eo magis illis fides habenda est, quod Eusebius litteris authenticis Cornelii et Dionysii Alexandrini usus fuerit, partemque illarum posterorum memoriæ conservavit; Socrati vero et Sozomeno cum Novatianis indubia consuetudo fuerit.

2° Manifesto falsum est, omnes Latinos Scriptores illum appellasse *Novatianum*. Certe Rufinus sua in versione Historiæ Ecclesiasticæ Eusebii eundem constanter *Novatum* vocavit. In Romana operum D. Ambrosii editione, habetur, libr. I de Pœnitentiâ, cap. 3, nomen *Novati*, quod quidem Benedictini editores suis in notis, tom. II op. pag. 393, reprehendunt; sed enimvero haud verisimile est, editorem Romanum temere, nulliusque manuscripti auctoritate nixum, illam lectionem secutum fuisse. In Hilarii fragmentis, pag. 1320, editionis Maurinæ legitur *Novatus*. Hieronymus quoque comment. in Joel, tom. III opp., pag. 1358, in Amos, pag. 1407, Epistol. xxxviii, tom. IV, pag. 307, Epist. lvi, pag. 586, Epist. lxxxiv, pag. 659, editionis Martianæ *Novatum* appellat, ubi manifeste de presbytero Romano sermonem instituit : Insuper Philastrius de Hæresibus D cap. 84; Augustinus de hæresibus, cap. 38, de utilitate jejunii, cap. 9, § 11, Contra Cresconium, lib. II, cap. 1. Rufinus in Exposit. Symboli, in quinto Tomo

3° Nomen sectæ juxta grammaticam originem habet non a *Novatiano* : sed potius a *Novato*, quam observationem S. Augustinus in ultimo supra adducto loco confirmat; cui tamen alii in hoc, quemadmodum infra dicemus, contradicunt.

4° Nominis *Novati* frequens apud antiquos sit mentio, illudque notissimum; Novatiani vero prorsus non.

Ad objectionem, quod Cyprianus tamen ubique fere presbyterum romanum *Novatianum* nominet, respondet Lardnerus, quod, quia Carthaginensis hujus episcopi multum intererat, presbyterum Carthaginensem *Novatum* tamquam præcipuum schismatici auctorem designare, eo concilio Romanum *Novatianum* appellaverit; ut exinde ostenderet, eum sectatorem fuisse *Novati* Carthaginensis.

III. De hac Lardneriano opinione hæc monenda esse duximus. Primum, quod controversiæ caput spectat, videntur nobis Cl. Lardneri argumenta haud satis decretoria, et præponderantia esse; nam præterquam quod allata ratio, cur S. Cyprianus virum, qui alias dicebatur *Novatus*, continuo *Novatianum* appellavit, quin unquam suum permutati nominis consilium indigitarit, haud verisimilis sit, non solum Cyprianus, sed ipse quoque Cornelius, qui inter omnes sui adversarii, et rivalis nomen optime nosse debuerat, suis in epistolis latinis ipsum pariter *Novatianum* semper nominavit; ubi adhuc notata dignum quod in græca epistola Cornelii ad Fabium Antiochenum, cujus luculentum fragmentum nobis conservavit Eusebius, nomen hujus viri numquam occurrat; adhuc potius accidere potuit, quod Græci vocabulum *Novatianus* pro aliquo, ab alias noto et proprio nomine *Novatus* dicto, atque e sectæ nomine derivato habuerint, ac exinde ad credendum inducti fuerint, virum illum *Novatum* appellatum fuisse, quin propterea de confusione duarum personarum tam diversarum accusandi sint. Unde recentiores latini scriptores, qui priorum operibus manifesto usi fuerant, illorum vestigia presserunt; quam ut Cornelius et Cyprianus in nomine errarint. Denique omnibus ex momentis Lardneri ea consecutio haud necessario inferitur, quod latini hallucinati fuerint. Siquidem duo inter illa extrema tertium adhuc locum habet, quod alterius nostræ animadversionis objectum constituit. Si omnes observationes simul colligamus; ex iis non nisi hæc duplex conclusio inferri potest : prima est : aut una, aut altera pars, scilicet vel Latini, vel Græci in nomine errarunt. Jam vero, cum applicatio laudatæ conclusionis communiter in favorem Latinorum, et invidiam Græcorum fieri consueverit, nostra profecto opinio Cl. Lardnerus satis solide evicit, eam applicationem recta inverti posse; non vero, quod ita fieri debeat; altera conclusio hæc est : aut penes utramque partem est veritas.

Cæterum observatu dignum est, quod Cl. Lardnerus hic annotare neglexerit, pluries jam accidisse,

(1) Vales. in *Not. ad Euseb.* H. E., lib. VI, cap. 45.

(2) Pelav. in *Not. in S. Epiph.*, tom. II opp., pag. 226.

(3) Ruinart. *Act. Select. Martyr.*, pag. 180.

(4) Cave., *Hist. literar. Scriptor. Eccles.*, tom. I, pag. 129.

(5) Alb. Fabric. *not. in Hieronym.*, in *Bibliothec. Ecclesiast.*, pag. 158.

(6) Christ. Willh. Franz. Walck. *Kezergeschichte.* II part., pag. 188, et seqq.

quod nomen alicujus personæ diverso modo in scriptis antiquorum offendatur. (Sic ut aliqua hujus rei exempla adducamus) antecessor Cornelii non solum apud Latinos, sed Græcos, Eusebium scilicet (1) Fabianus; et apud alios Græcos Fabianus vocatur (2). Et jam ab antiquis temporibus auctor Manichæismi non solum Manes; sed Manichæus quoque nominatur. Notum etiam est omnibus, Lactantium modo Cælium, modo Cæcilium, auctorem vitæ S. Augustini nunc Possidium, nunc Possidonium vocari: aut ultima nomenclatura a Schœtgenio tamquam erronea reprehendatur (3). Fieri itaque facile potuit, quod circa homines aliunde haud illustri loco natos in usu fuerit utroque modo eorum nomen tum pronuntiandi, tum scribendi, atque quod Cornelius et Cyprianus integrum nomen eo lubentius retinuerint, quod facilius atque accuratius exinde ambæ personæ Novatus scilicet ac Novatianus discernentur.

Tertio demum observamus, quod ex Lardneri animadversionibus evidenter patescat, neque Latinos discrimen inter Novatum et Novatianum semper observasse, utut a recentioribus latinis scriptoribus laudatum discrimen tam sedulo inculcetur, quod nimirum ex duobus illis presbyteris Novatiani schismatis aesignans Carthaginensis Novatus, Romanus vero Novatianus dicendus sit. Hæc ultima observatio, quam ex Dissertatione Lardneri primum nostræ obvenit, magnam utilitatem ac momentum habet ad non paucas difficultates solvendas, inde emergentes, quod in latinis Patribus loca de Novato Carthaginensi exponantur a Scriptoribus, quæ revera tamen de Novatiano agunt. Cæterum hic vulgarem morem, suis etiam innixum rationum momentis sequimur, quo nomen Novatus de Africano duntaxat, et nomen Novatianus de Romano presbytero adhibetur.

IV. Novatianus ex Phrygum gente, si Philostorgio fides (4), sæculo in ineunte ortum duxisse existimatur. Antequam Christo nomen daret, philosophiam excoluisse perhibetur. Scribens enim ad Sympronianum S. Pacianus, hæc habet (5): « Novatianum mihi ingeris? Philosophum sæculi fuisse audio. » Quod

(1) Euseb. H. E. Lib. vi, cap. 29.

(2) Bolland. Act. SS., tom II, Jan. pag. 252 et 256, Tillemont. Mémoires sur S. Fabien, tom. III H. E., pag. 362. Bower Hist. Paparum, part. I, pag. 83.

(3) Fabric. tom. VI Biblioth. lat. med. et infim. ætat., pag. 24.

(4) Philostorg. H. E. lib. VIII, cap. XV. Ilanc Philostorgii opinionem admodum verisimilem arbitratur Valesius ex eo, quod multos sectatores in Phrygia nactus fuerit Novatianus. Conf. Valesii not. f. ad lib. IV, H. E., cap. 28. Socratis p. 212 edit. Taurinensis. E contra Cl. Jacksonig præfat. ad opp. Novatiani pag. 8 et Lardnerus in credibil. of. the. G. H. part. II, vol. IX, pag. 47, haud verisimilem censent.

(5) Pacian. Epist. II ad Sympron., tom. II Bibl. PP. Paris. pag. 56, Hieronym. Ep. ad Damasum.

quidem jam antea docuerat S. Cyprianus (6): ex quo etiam discimus, Stoicorum placitis ipsum fuisse addictum. Patria domo relicta Romam se contulit, e Porticu in Ecclesiam transiens. Adhuc Catechumenus gravi morbo correptus, Clinicus Baptismum suscepit. « Neque tamen, ut scribit S. Cornelius (7), sanitati resitutus reliqua percepit, quæ secundum Ecclesiæ regulam percipienda sunt; neque ab episcopo consignatus est. Deinceps subdit idem sanctus pontifex (8) presbyterio cohonestatus est per gratiam et indulgentiam Episcopi. . . intercedebat enim omnis clerus, et multi ex laicis; eo quod non liceret eum qui, quemadmodum et ille, in lectulo urgente morbo perfusus fuisset, in clerum aliquem assumi. Verum rogavit episcopus, ut eum unum ordinare sibi permitteretur. »

V. Existimaverim quidem cum viris eruditis (9) haud mediocri sacrarum litterarum scientia atque eloquentia, quibus imbutus erat Novatianus, permotum fuisse pontificem, sive is demum fuerit S. Fabianus, sive potius aliquis ex ejus decessoribus, ut ipsum ad presbyterii gradum eveheret: ratus nimirum hactenus duntaxat a consueta ecclesiastica disciplina sibi fas esse recedere, ob operam, quam illum Ecclesiæ collaturum sperabat (10): et primo quidem conceptæ existimationi eum satis respondisse, testis est locuples auctor Anonymus ipsi coævus, dum ait (11): « Novatianum semper in domo una, id est, Christi Ecclesia, proximorum delicta ut propria flevisse; onera fratrum, sicut Apostolus hortatur, sustinuisse: lubricos in fide cœlesti allocutione corroborasse. » Verum deinde palam fecit, quam indignum sacerdotio esset, ad quod contra consuetam Ecclesiæ Disciplinam fuerat evectus. Exorta enim persecutione Deciana cum a Diaconis moneretur, ut cubiculo, quo se concluderat, egrederetur, atque Presbyteri officio inter fratres laborantes et oppressos fungeretur, negabat, se id facturum, immo aperte significabat, molestum sibi Presbyteri munus esse, seque ad Philosophiam suam reverti velle quemadmodum Cornelius

(6) S. Cyprian. Ep. L. II ad Anton. Conf. Suyskenii Vita Cornelii p. 84 in Act. Sanctor. tom. IV, Sept. pag. 155.

(7) Cornel. Epist. ad Fabium Antioch. §. 4.

(8) Id. ibid. §. 6.

(9) Bolland. Act. SS. Sept. tom. IV, pag. 156.

(10) Num præclara Novatiani merita, vel spes metusque episcopum induxerint, ut statim post susceptum Baptismum ad presbyterorum ordinem eum eveheret, ne sacris Christianis homo resiliret, et ad veteres sordes reverteretur: quam forte voluntatem non dissimulabat, uti Cl. Moshemius, p. 516 comment. de rebus ante Constant. M. loquitur, quare hoc eum honore alligare quodammodo Ecclesiæ, atque a defectione revocare volebat, iudice Cl. Walchio Historia Hæresum pag. 197, parte II, desiniri haud facile potest. Falsas Eulogii narrationes de Novatiano refutat Suyskenius loc. cit.

(11) Anonymus ad Novatum. §. 13. inter Opp. Cypriani.

testatur (1). Ad extremum tam perditæ ambitionis A
 restu abreptus fuit, tamque dira flagrare cœpit amen-
 tia, ut eum non puduerit « adversus Cornelium Ca-
 thedræ sacerdotalem invadere : » verbis utor Hiero-
 nyymi (2). Quibus autem artibus Romanam invaserit
 sedem, quibusve calumniis Cornelium ex ea detur-
 bare conatus fuerit, Cyprianus ad Antonianum hisce
 refert verbis (3) : « Quod autem quædam de illo, » id
 est Cornelio Papa, « inhonesta, et maligna jactantur,
 nolo mireris; cum scias, hoc esse opus semper Dia-
 boli, ut servos Dei mendacio laceret, et opinionibus
 falsis gloriosum nomen infamet; ut qui conscientiæ
 suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur.
 Explorasse autem collegas nostros scias, et verissime
 comperisse, nulla illum libelli, ut quidam jactant,
 labe maculatum esse; sed neque cum episcopis, qui B
 sacrificaverunt, communicationem sacrilegam mis-
 cuisse; sed eo demum, quorum causa audita, et in-
 nocentia comprobata sit, conjunxisse nobiscum. »
 Trophimum autem quemdam ab eodem cum Ecclesia
 jure reconciliatum fuisse, pluribus persequitur :
 deinde, « quod passim communicare cum sacrificatis
 Cornelium tibi nunciatum est, hoc etiam de Apostata-
 rum fictis rumoribus nascitur. Neque enim possunt
 laudare nos, qui recedunt, aut exspectare debemus,
 ut placeamus illis, qui nobis displicentes, et contra
 Ecclesiam rebelles, sollicitandis de Ecclesia fratribus
 violenter insistunt. Quare et de Cornelio, et de no-
 bis quæcumque jactantur, nec audias facile, nec
 credas, Frater charissime. » Hoc Cyprianus de ca-
 lumniis in Cornelium papam vulgatis, quarum ea C
 præcipua erat, quod lapsos ad communionem indis-
 criminatim admitteret : Novatianus e contra, ejusque
 sectarii ad pacem; et Ecclesiæ communionem nus-
 piam admittendos esse censebant. Sed et Novatus
 Carthagine quidem ad captandam plebis auram la-
 psos sine discrimine ad communionem admiserat;
 ut narrat Cyprianus; at mutato Romæ consilio, una
 cum Novatiano, nullam reconciliationis, aut commu-
 nionis spem lapsis relinquebat : Ecclesia vero Catho-
 lica mediam iniens viam (quæ tutissima est) singu-
 lorum examinata causa, post peractam pro criminum
 varietate poenitentiam, lapsis pacem, et communi-
 onem dabat.

Interea cum de Cornelii, et Novatiani electione
 varii undique spargerentur rumores, ac fama veri D
 falsique nuntia inter se contraria vulgaret; ut in re
 gravissima caute agerent Africani episcopi, legatos
 Romam, ut rem propius inspicerent, miserunt. Vix
 autem legati Romam advenerant, cum repente No-

vatianus Episcopus ordinatus est. Qua autem ratione
 Novatianus Romanam sedem invaserit, ac Episcopus
 fuerit ordinatus, Cornelius ad Fabium Antiochenum
 episcopum pluribus persequitur, cum scilicet epi-
 scopalis dignitatis cupiditate incensum suam ali-
 quamdiu ambitionem affectata humilitate texisse, ut
 fidei confessores sibi sociaret; brevi tamen, quis fue-
 rit, quantoque superbæ spiritu duceretur, apparuisse.
 « Nam egregius ille vir, qui tremendis quibusdam
 sacramentis affirmaverat, se episcopatum non con-
 cupiscere, repente tamquam ex machina quadam in
 medium projectus episcopus apparuit. Et is, qui se
 doctorem, et ecclesiasticæ disciplinæ propugnato-
 rem ferebat, cum episcopatum sibi a Deo minime conces-
 sum rapere, ac vindicare conaretur, duos deploratæ
 salutis homines sibi socios adjunxit, ut eos in exi-
 guam, ac viliissimam Italiæ partem mitteret, atque
 illinc accitos tres episcopos, homines plane rudes, ac
 simplices, fraudulenta quadam molitione deciperet :
 Constantissime affirmans, ipsos quamprimum Ro-
 mam proficisci oportere, ut omnis undecumque orta
 discordia ipsorum una cum aliis episcopis interventu,
 atque arbitrio sedaretur. Qui cum advenissent homi-
 nes, ut jam diximus, simplicioris ingenii, nec in his
 perditorum hominum artibus, ac fallaciis satis triti,
 eos ille, a quibusdam sui simillimis, quos ad id com-
 paraverat, inclusos hora decima, temulentos, et cra-
 pula oppressos, adumbrata quadam, et inani ma-
 nuum impositione episcopatum sibi tradere per vim
 cogit; cumque nullo sibi jure competentem per frau-
 dem, atque insidias vindicat. Nec multo post unus ex
 illis episcopis ad Ecclesiam rediit, delictum suum
 cum lamento, ac fletibus confitens. Quem nos, cum
 universus populus pro illo intercessisset, ad commu-
 nionem laicam suscepimus. »

VI. Quos vero seduxerat, ut in schismate con-
 firmaret, sacrilegio Novatianus constringebat; nam
 Eucharistiam porrigens, ac manus ejus, qui eam,
 accipiebat, ambabus suis manibus comprehensas re-
 tinens, « jura mihi, dicebat, per corpus et sanguinem
 Domini nostri Jesu Christi, te nunquam meas partes
 deserturum, nec ad Cornelium esse rediturum. » Et
 cum panem illum accipiens dicere debuisset « Amen, »
 ejus loco respondere cogebatur : « non revertar
 deinceps ad Cornelium. » Occupato in hunc modum
 pseudo-episcopatu, legatos suos quaquaversum trans-
 misit, qui id nuntiarent; et si Socrati (4) credimus,
 simul edicerent, « uti eos, qui simulacris immolas-
 sent, minime ad mysteria admitterent, sed hortaren-
 tur ad poenitentiam, remissionemque Deo permitte-
 rent. » Ne tamen apostolicam Cathedram turpiter
 invasisse videretur, simulavit veterator sese invitum
 ad eam evectum fuisse, ut ex Dionysii Alexandrini
 Epistola ab Eusebio (5) laudata constat, in qua eum
 inter cætera admonet, hortaturque, ut quam invitum

(1) Cornel. Epist. ad Fabium Antioch. apud Euseb.

(2) Hieronym. de Vir. Illustr. Cap. 70. Mosheimius in comment. de rebus Christianis ante Constant. M., pag. 513, et Walchius part. II. Hist. Hæretic. pag. 231, ambitionis atque invidiæ crimen a Novatiano removere conantur, sed mea opinione irritò conatu.

(3) Cyprian. Ep. L. II.

(4) Socrat. H. E. Lib. IV, cap. 28, al. 23.

(5) Euseb. H. E. Lib. IV, cap. 44.

se ascendisse Romanam Cathedram scripserat, & sponte reliqueret: « Siquidem invitus, asseris, eo adductus es, id nobis ostendes, tua sponte redeundo; » cum satius fuisset quidvis pati, quam Ecclesiam Dei tam funesto schismate discindere, ut pluribus eodem loco Dionysius persequitur. Dionysium Alexandrinum imitatus est Cyprianus, qui, coacto Carthagine concilio, legatos una cum epistolis Novatiani abjiciendos jussit (1). Anno 251, in concilio Romano a sexaginta episcopis ibidem congregatis denique extra Ecclesiam Novatianus omnino expulsus est. Cum tamen semper doceret, Ecclesiam nec posse nec debere apostatis pacem dare, hæc severitas multis placuit, duxque hærescos, quæ diu in Ecclesia obtinuit, factus est (2).

Quæ fata viri hujus post expulsionem ex Ecclesia Romana fuerint, omnino ignoratur. Num vero egregio confessionis Martyrio vitam in persecutione Valeriani, quemadmodum Socrates refert (3) finierit, magna contentione inter Scriptores tum antiquioris, tum recentioris ætatis controversatur, aliis quidem affirmantibus, aliis autem negantibus (4).

CAPUT II.

NOVATIANI SCRIPTA ET DOCTRINA.

ARTICULUS PRIMUS.

De libro Novatiani de Trinitate.

I. Præter Epistolam ante ejus schisma nomine cleri Romani scriptam, Hieronymus testatur tractatus sequentes composuisse Novatianum, nimirum de Paschate, de Sabbato, de Circumcisione, de summo Sacerdote, de Oratione, de cibis Judaicis, de Attali constantia, multosque alios cum magno volumine de Trinitate (5). Quod est quasi compendium Tertulliani operis, quod multi Cypriano tribunt; non quod Tertullianus dedita opera de Trinitate librum scripsisset, sed, quia quidquid de Trinitate dicebat, ex libris Tertulliani desumpserat. Nullum horum operum sub Novatiani nomine existit; sed admodum verisimile est, Tractatum de Trinitate, librumque de cibis Judaicis qui apud Tertullianum habentur, eosdem esse, quos Hieronymus Novatiano adscribit.

II. Principem itaque inter Novatiani scripta locum obtinet liber de Trinitate, de quo hæc sæpè Hieronymus (6): « Novatianus Romanus Ecclesie Presbyter... scripsit... de Trinitate grande volumen. » quasi *ἑπιτομὴν* operis (7) Tertulliani faciens:

quod plerique nescientes, Cypriani existimant. Hinc fortasse orta occasio Rufino scribendi (8), Macedonianos Tertulliani librum de Trinitate Constanti-nopoli sub nomine Cypriani evulgasse, quo hæresi suæ auctoritatem accerserant. Cui quidem Rufini sententiæ occurrens idem Hieronymus: « Transit, inquit (9), ad inclutum martyrem Cyprianum, et dicit Tertulliani librum, cui titulus est, de Trinitate, sub nomine ejus Constanti-nopoli a Macedonianæ partis hæreticis lectitari. In quo crimine mentitur duo. Nam nec Tertullianj Liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cujus et inscribitur titulo: et auctoris eloquium styli proprietates demonstrat. » Ad quem locum nolim equidem excidisse nupero Hieronymianorum operum editori Cl. Viro Dominico Vallarsio, cætera erudito, annotationem illam, qua monentur Lectores, « hæc, existere Novatiani Librum, Tertullianj operis *ἑπιτομὴν* » (10).

III. Cæterum, ut viri docti verba usurpema (11), nil sane mirum, hæreticos ad erroris defensionem veterum Testimoniis abuti; nec jam fere quidquam puri et intaminati superesset, si, quidquid istî ad causæ suæ præsidium arripuerunt, erroris nota signaretur. Sed minus considerate factum a Rufino, ut hunc librum de Spiritus sancti divinitate mirifice disserentem « *Πνευματομαχίς* » traderet. Siquidem auctor « fidem in Spiritum sanctum » iidem ut in Patrem et Filium necessariam esse docet (12): Immutabilitatem, quam inter certissimas Divinitatis notas recenseret, Spiritui sancto vindicat: ipsi quoque conceptis verbis « divinam æternitatem » tribuit: Spiritum item sanctum miracula edere; immortalitatem dare; ubique adesse præsentem, aliaque complura peragere, quæ solius Dei esse fides agnoscit, aperta proficitur. Quis ergo Novatiani Doctrinam de Spiritu sancto non probet, cui hæc omnia accuratissime adscribit? Reliqua porro, quæ Pamelius tamquam

Vallarsius in laudat. S. Hieronymi locum, conjectura Pamelii suspicantis *ἑπιτομὴν* reponendum pro *ἑπιτομὴν*, cum nullus alius Tertulliani de Trinitate ex proposito agens liber sit, aut olim fuerit, quam qui *adversum Praxeam* inscribitur, hic verò Novatiani incubratione multo sit brevior: eaque adeo Tertullianici operis *ἑπιτομὴν*, sive compendium dicti nullo modo potuerit, sed e contrario *ἑπιτομὴν*, sive diffinitio argumenti. Nec infrequens Hieronymo est *ἑπιτομὴν* voce uti eo sensu, quo aliquid copiosius tractari significatur, sive cum rei cuiuspiam accessione denotari. Denique cum ait de Rufino, contra eundem scribens lib. II, num. 20, dicit: *Tertulliani libri, cui titulus est de Trinitate, sub nomine Cypriani Constanti-nopoli a Macedonianæ partis hæreticis lectitari. In quo crimine mentitur duo; nam nec Tertulliani liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cujus et inscribitur titulo*, nullo verbo innuit expressum eum librum ex Tertulliano, quod utique præcavere debuisset, ne quid adversarius reponeret.

(8) Ruf. de adulterat. Lib. Origin. pag. 53, ad calcem. Tom. IV opp. Origin. edit. Paris, 1759.

(9) Hieronym. Lib. II, contra Rufin. § 19.

(10) Vallars. Not. a. pag. 315; Tom. II, part. I, edit. Venet. in-4º. 1767.

(11) Maran. de Divinit. Christ. Lib. IV, cap. 19, § 3, pag. 519.

(12) Novat. de Trinitat. cap. 29.

(1) Cyprian. Epist. XLIV ad Cornelium.

(2) Num solum inter Schismaticos, an etiam inter hæreticos referendi sint Novatiani, apud Criticos controversum est, res tota mea opinione dependet a diversa notione hæreticæ. Videsis Cl. Watchii *Ætæsiologia* part. II, pag. 285 et seqq.

(3) Socrat. H. E. lib. IV, cap. 28.

(4) Videsis Tillemont. *Mémoires*. Tom. III, pag. 212 et seqq., art. 3.

(5) Hieronym. de Vir. Illustr. Cap. 70.

(6) Id. ibidem.

(7) *ἑπιτομὴν*. Mihi etiamnum arridet, inquit Cl.

minus recte pronuntiata reprehendit, et Rufino similiter displicuisse putat, paulo infra expendimus.

IV. Unum adhuc his addere liceat, ad locum illum pertinens, qui laudato Pamelio errandi ansam præbere visus est. Sub operis finem egregiam unitatis substantiæ in Patre et Filio asseverationem atrox Novatianus, hæc habet de Verbo Dei (1). « Omnia, inquit, post ipsum sunt, quia per ipsum sunt. Et merito ipse est ante omnia, sed post Patrem, quando per illum facta sunt omnia. Deus utique procedens ex Deo, secundam personam efficiens post Patrem qua Filius, sed non eripiens illud Patri, quod unus est Deus. » Cui quidem sententiæ simillima et maxime genuina sunt, quæ sanctus Methodius in Libro de Creatis; ubi de Verbi principatu apud Patrem agens sic inquit (2). Οὐκ οὖν ἀρχὴ, μετὰ τὴν ἴδιαν ἀναρχὸν ἀρχὴν, τὸν Πάτερα, αὐτὸς τῶν ἄλλων γίνεται, δι' ἧς ἅπαντα δημιουργεῖται. « Post ergo singulare illud Principium absque Principio, qui est Pater, est ipsum » (Verbum) aliorum principium, « per quod omnia creantur. » Ubi sancti Martyris verba edisserens Combefisius; Patris, ait, illam ingeni notionem ac auctoritatem insinuat Methodius, qua etiam emanationem ad intra, totiusque Trinitatis fons dicitur, et est unus ipse, ἀρχὴ ἀναρχος: non utique ad existentiam prioris exclusionem; sic enim et Filius est ἀναρχος, ut bene Gregorius Orat. de Theolog. alique passim Græci; sed per remotionem αἰτίας, ac velut causæ, principiique essendi: nam causam in Divinis non ita ferunt Latini, ut nec Græci ἀρχὴν; bono utriusque sensu, aliisque et aliis verbis, quod sanum est, explicantes.

Eodem plane sensu et Novatiani verba accipienda, qui jure concludebat, duos fore Deos si Filius esset ingenuus: nam duæ forent substantiæ, cum neuter ab altero Divinitatem accepisset. Cum igitur Novatiano nihil aliud propositum sit, quam ut illud incommodum ex duobus ingenuis consequens fugiat: jam non lædit catholicam doctrinam, sed confirmat, sive dum Patrem unum esse Deum asserit, quia Filius ab eo Divinitatem accepit; sive dum Filium idcirco Patre minorem, idcirco Patri obsequentem facit, quia Pater fons et origo Divinitatis. Ad summam, ut demum concludamus, Novatianus ea Filio non tribuit (3), « quæcumque sunt Patris, » non vero D negat, quæcumque sunt Dei (4).

V. Nunc vero inquirendum superest quo tempore hunc commentarium scripserit Novatianus. Existimavit quidem Baronius (5), commentarium de Trinitate fuisse ab auctore litteris consignatum circa Christi annum cclxx. quo a Patribus Concilii Antiocheni damnatus est Paulus Samosatenus: propterea scilicet, quod viro magno visus fuerit scriptor

A ille Samosateni hæresim, licet suppresso nomine, fortiter impugnasse. Verum nihil obstat, quominus Novatianus dimicasse potius dicatur adversus Artemam, cujus hæreseos deinceps sectatorem propagatoremque Samosatenum fuisse constat. Sic enim Antiochenæ Synodi Patres (6) τῷ δὲ Ἀρτεμῷ οὗτος ἐκπέλλεται καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμῶ φρονούντες τοῦτω κοινωνεῖσάντων. « Hic vero (Paulus Samosatenus) ad Artemam scribat, si lubet; et qui Artemam sectantur, cum eo communicent. » Alii autem, quos inter Tillemontius (7), et Caveus (8) ocius quidem, post schisma tamen, opus suum conscripsisse Novatianum conjiciunt: nam inquit, Sabellii meminit auctor (9), ejusque impietatem convellit; qui scilicet ex Dionysii Alexandrini litteris Sixto II inscriptis (10), post medium demum sæculi III, hæresim suam sparsisse comperitur. At vero sententia ejusmodi haud levibus difficultatibus invenitur implicita. Sabellius enim, ut liquet ex Philastrio (11), et Augustino (12) Noeti discipulus fuit, cujus proinde blasphemiarum exstitit propagator. Quid vero de Noeto memoriæ proditum? Nimirum, S. Hippolytus, qui circa Domini annum ccxx floruit, ut agnoscit ipsemet Tillemontius (13), adversus Noetum scribens testatur (14) « non multo ante, οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου, ipsum impietatem suam palam prodidisse; quia ab Ecclesiæ communione propterea ejectus, « paulo post moritur, » inquit Epiphanius (15), τελευτᾷ ἐκ αὐτοῦ ἀναρχος. Jam vero si quis Hippolytum cum Epiphanio conferat, colligat necesse est, Noetum, « qui non multo ante » annum ccxx contumeliosum in Deum Patrem Dogma evomuit, quippe paulo post mortem oppetiit, ineunte sæculo III, ut maxime, satanicam illam doctrinam discipulis suis disseminandam reliquisset. His autem positis, quis porro sibi persuadeat, Sabellium Noeti discipulum post quadraginta circiter annos ab obitu præceptoris sui, hæresin demum Noetianam instaurare ac promulgare cœpisse?

Nolim equidem inficiari, Dionysium anno Christi cclvii ad istum scripsisse περί τοῦ ὕψιν κενθοντος ἐν τῇ Πτολεμαίδι δόγματος, hoc est, Valesio interprete, « de Dogmate illo, quod nuper, inquit, apud Ptolemaidem commotum est. » Verum non ait Dionysius, eam doctrinam a Sabellio fuisse « nuper » apud Ptolemenses invectam: quin immo Eusebius, qui Dionysii Epistolam integram præ oculis habebat, fragmentum illud recitans diserte testatur, Episcopum Alexandrinum de Sabellianis hæreticis περί τῶν κατὰ Σαβήλλιον αἰρέσεων, sermonem habuisse: ut propterea Dionysii

(6) Apud Euseb. H. E. lib. vii, cap. 50.

(7) Tillemont. *Mém.* Tom. III, art. 3, sur les Novat.

(8) Cave. *Hist. Litterar.* ad annum 251, tom. 1.

(9) Novat. de Trinit. cap. 12.

(10) Dionys. Alexandr. apud Euseb. H. E. lib. vii, cap. 6.

(11) Philastr. de Hæres. cap. 51.

(12) August. Hæres. 41.

(13) Tillemont. L. c.

(14) Hippolyt. adv. Noet. § 1.

(15) Epiph. Hæres. 57, § 14.

(1) Novat. de Trinit. cap. 31.

(2) Method. de Creat. § 8.

(3) Novatian. L. c. cap. 31.

(4) Vide Maran. L. c. pag. 518.

(5) Baron. ad ann. 272. § 15.

verba de Sabellii potius sectatoribus, qui tunc temporis increbrescebant, quam de ipso Sabellio sint accipienda. Hunc siquidem jam dudum pravis Noeti, magistri sui, erroribus imbutum, eos longe ante in vulgus sparsisse oportuit: adeoque ipsius hæresim ante annum ccl. Novatianus impugnasse existimandus; quo tempore scilicet Ecclesiæ Romanæ presbyter, orthodoxam ejus doctrinam profitebatur propugnabatque. Atque hujusmodi quidem sententiam Pamelio primum arrisisse (1), deinde Jacksonum pluribus adstruxisse comperimus.

VI. *Analysis hujus Libri.* — Dividitur tractatus Novatiani *de Trinitate*, in triginta et unum caput. Primum de iis verbis « regulæ veritatis », seu « fidei » (quam Symbolum vocamus) commentatur, quæ nos credere jubent « in Deum Patrem et Dominum omnipotentem, rerum omnium perfectissimum creatorem, » a capite 1, ad viii usque; ubi inter alia etiam attributa divina, immensitatem, æternitatem, unitatem, bonitatem, immutabilitatem, immortalitatem, spiritualitatem partim ex ratione, partim ex SS. litteris adstruit; additque nec passionem, nec membra Deo attribui posse, hæcque in Scriptura solummodo ἀνθρωποπαθικός, de Deo enuntiari. A capite xi, usque ad xxviii, ad ea Symboli nostri quoque verba late explicanda accedit, quæ nobis fidem commendant in « Filium Dei Jesum Christum, Dominum Deum nostrum. » Christum in Veteri Testamento promissum (2) verum hominem (3), verumque Deum esse (4), Scripturarum Veteris, Novique Fœderis auctoritate probat (5); capite xviii errorem Sabellianorum refutat, et auctoritate SS. Litterarum distinctionem Patris et Filii confirmat, hujusque hæresiarchæ objectionibus aliorumque dein respondet (6). De fide in Spiritum sanctum agit capite vigesimo nono, inquit: « Deinceps fidei auctoritatem admonere nos, post *Patrem* et *Filium*, credere etiam in Spiritum sanctum, » cujus operationes ex Scripturis recenset, et comprobat. Dein unitatem Dei cum ante disputatis conjungere studet (7), tandemque summam rerum expositarum exhibet (8).

ARTICULUS II.

De Novatiani epistola de Cibis judaicis.

I Epistolam *de Cibis Judaicis* S. Hieronymus memorat cum in Libro de Viris Illustribus, tum ad Damasum scribens (9), quo in loco declarat sanctus doctor, duas a se prætermitti quæstiunculas, quarum altera « de Mundis et immundis animalibus, » altera « de Circumcisione; quod, inquit, ab eloquentissimis viris, Tertulliano nostro scilicet, et Novatiano, latino sermone sint editæ. » Et posterius quidem Novatiani opus intercidit, prius vero superest

A inscriptum de Cibis Judaicis. Guilielmus Caveus (10) ambiguus est, an certo opus de Cibis Judaicis sit Novatiani: quod mihi certum videtur, inquit Oudinus (11), cum expressam illius mentionem faciat Hieronymus loco citato, atque interpres Græcus sive Sophronius, sive alius antiquus omnino, *περὶ βρωμάτων ἰουδαίων*. Præterea auctor hujus operis sub initium inquit, scriptas a se fuisse duas Epistolas, quibus ostendit Judæos ignorasse « veram circumcisionem, et verum Sabbatum. » Atqui horum duorum opusculorum in Novatiano, nominatim citatus Hieronymus meminit: unde dubium nullum relinquitur, quin opus de Cibis Judaicis spectet ad eundem. Denique ex hoc opusculo de Cibis Judaicis, asseritur quoque Novatiano epistola seu libellus *de vera Circumcisione* inter opera divi Hieronymi impressus: quippe cujus mentionem faciat Hieronymus tum de Scripturis Ecclesiasticis cap. 8 vel 7, tum Novatianus ipse sub initium operis de Cibis Judaicis, ubi ait Epistolam a se de vera Circumcisione conscriptam, quod huic opusculo apprime convenit. Nullum itaque de his Novatiani operibus dubium æquum esse potest; præsertim cum judice Dupinio similitudo styli idipsum persuadeat (12). « Patet autem, inquit, Pamelius (13), hanc Epistolam in secessu fuisse conscriptam (14), fortassis, si quid divinare licet, cum, ut scribit S. Cornelius (15), metu persecutionis in domo se conclusum occuleret. Quod cum in illo tandem reprehenderetur a diaconis Romanis, et rogaretur, ut egressus, quantum presbytero liceret, quantumque in ejus situm esset potestate, fratres in periculo constitutos juvaret: tantum abfuit, ut illis morem gereret, ut etiam non sine stomacho discederet, se nolle amplius esse presbyterum asserens. Hanc itaque primam occasionem illi fuisse schismatis, deinde et hæreseos, admonuisse sufficit; sed quantum apparet, post scriptam hanc et similes Epistolas. » Hæc Vir doctus: cui accessit quoque Jacksonus (16) existimans hanc epistolam scripsisse Novatianum sub finem anni ccl, cum secessisset, persecutionem Decianam declinans; quæ anno ccxlix exeunte Romæ exorta, demum deferbuit ineunte anno ccl. In aliam abiit sententiam Tillemontius (17): sub ejus enim Epistolæ initium episcopum agentem schismaticum hominem perspexisse sibi persuasit. Quod ante ipsum jam observaverat Dupinius ita disserens (18): « Prima ejus (Novatiani) verba mihi suadent potius fuisse scriptam, postquam partium dux factus est Galli et Volusiani persecutionis tempore. »

(10) Cave. *Histor. litter.* in sæculo Novatian.

(11) Oudin. comment. *de Scriptor. Eccles.* tom. I, sect. iii, pag. 283.

(12) Dupin, *Bibliothèque des auteurs*, tom. I, p. 282, edit. latinæ Coloniensis.

(13) Pamel. not. 3, *ad Epist. de Cib. Jud.*

(14) Novat. *Epist. de cib. Jud.* cap. 1.

(15) Cornel. *Epist. ad Fab. Antioch.* § 5.

(16) Jackson. *L. c.* pag. 10.

(17) Tillemont, *Mémoires*. Tom. III, art. 3, *sur Novatien.*

(18) Dupin, loc. cit. pag. 283.

(1) Pamel. *in Not. ad inscript.*

(2) Novatian. cap. 9.

(3) Idem, cap. 10.

(4) Idem, cap. 11.

(5) Idem, cap. 12 - 17.

(6) Idem a cap. 18 - 29.

(7) Idem, cap. 50.

(8) Idem, cap. 31.

(9) Hieronymus, *Epist.* 36, *ad Damasum*, alias 125, § 1.

II. *Analysis hujus Tractatus.* Hujus tractatus scopus A est ostendere animalia quæ lex Mosis comedere prohibeat, non absolute esse immunda. Ad hoc probandum ait, arborum fructus primum hominum cibum fuisse; postea de carne animalium eos manducasse; venisse deinde legem, quæ distinctionem fecerat inter animalia, quæ manducare fas erat, et ea de quibus comedere non poterant, hæcque immunda appellasse, non quod revera talia essent, cum a Deo fuissent creata; sed primo ut homines discerent fugere vitia hisce animalibus figurata et representata (1), et secundo ut remedium intemperantiæ essent; Christum, finem et complementum legis omnè explicissæ, et hominibus libertatem omnibus carnibus vescendi dedisse, modo intra sobrietatis christianæ limites consistent; hinc autem arripit occasionem, nonnullos B Christianos intemperanter viventes reprehendendi. Observat hoc esse prorsus indignum hominibus qui diu noctuque orare debent. Denique de numero carnis, quibus vesci fas est, idolis sacrificatas excipit, quibus primi Christiani sollicitè abstinabant, hisque verbis, quæ totius ejus sermonis sunt compendium, absolvit: « Igitur carnis natura explicata, legis Mosis scopum exhibet, et ostendit quæ sit Evangelii libertas, modo tamen temperantiæ studeamus, et carnibus idolis sacrificatis abstinemus; gratias agamus Domino nostro Jesu Christo, ejus Filio, cui honos, laus, et gloria in omnia sæcula. Amen. »

ARTICULUS III.

De Novatiani Epistola Cleri Romani nomine S. Cypriano inscripta.

I. Alteram quoque Epistolam, quæ præcedenti subjicitur, Cleri Romani nomine sancto Cypriano inscriptam Novatiano vindicat ipsemet Cyprianus. Scribens enim ad Antonianum (2), locum recitat ex eadem Epistola sumptum (3) statimque subdit sanctus Martyr: « Additum est etiam, Novatiano tunc scribente, et quod scripserat, sua voce recitante, et presbytero Mose tunc adhuc confessore, nunc jam martyre, subscribente, ut lapsis infirmis, et in exitu constitutis pax daretur: quæ litteræ per totum mundum missæ sunt. »

Porro quæ heic Cyprianus, eadem confirmare perhibetur anonymus auctor Novatiano cœvus, qui quidem de eo verba faciens (4): « Unde igitur, inquit, tam discordiæ furore vesanus exstiterit iste Novatianus, invenire non possum; qui semper in domo una, id est, Christi Ecclesia, proximorum de-

licta, ut propria flevit; onera fratrum, sicut Apostolus hortatur, sustinuerit; lubricos in fide cœlesti allocutione corroboraverit. » His denique addendus S. Pacianus, qui sæculo insequente floruit. « Cur igitur, inquit, Sympronianum alloquens (5), Novatianus tuus, ne falso quidem adhuc episcopatu sacerdos, longe ante quam Cornelius Episcopus fieret, ante quam sacerdotio illius invideret, hæc suavitè (de lapsis recipiendis) « habes Cypriani testimonium... Nam quodam in loco scripsit: ADDITUM EST ETIAM, NOVATIANO TUNC SCRIBENTE. » Et cætera quæ modo ex Cypriano retulimus. Deinde subdit: « Quid ais, Symproniane frater? Novatianus hæc scripsit, et ut obsequium meræ voluntatis adjungeret, etiam scripta recitavit. Testis est ejus dextra; testis, quæ scripsit, manus; testis lingua, quæ legit. Adhuc Cornelius, pro quo omnis hæc vestra erupit invidia, episcopus non erat.... Si penitentia negandus est aditus, Novatianus in crimine est, qui hæc scripsit, suavitè, et legit. Ubi tunc impatiens rigor? ubi ferox illa censura? Si nemo vobis Cornelium prætulisset, maneret illa scribentis auctoritas. » Hactenus sanctus ille præsul.

Ex quibus equidem arbitror satis esse perceptum, incontinentanter Novatiano hanc esse tribuendam Epistolam. Scripta fuit autem corrente anno ccl., vel forte ineunte ccll. Sic enim Auctor (6): Quamquam nobis differenda hujus rei necessitas major incumbat, quibus, post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nondum est episcopus propter rerum et temporum difficultates constitutus. » At Fabianus martyrio sublatus est anno ccl., 13. Kal. Febr. eique successit Cornelius ineunte Junio insequentis anni ccll., uti suo loco annotavimus, licet paulo alter Constantius (7).

ARTICULUS IV.

De operibus Novatiani deperditis.

Inter opera Novatiani deperdita numeramus primo eos omnes tractatus, quos S. Hieronymus hoc ordine recensuit (8): Nimirum *de Paschate*, *de Sabbato*, *de Circumcisione*, *de Sacerdote* (forte de Sacerdotio Veteris Testamenti) *de Oratione*, *de Instantia*, *de Attalo*. Circumfertur quidem tractatus quidam *de Circumcisione* inter opera divi Hieronymi (9) quem alii Novatiano adscripserunt; sed ob mentionem Arianorum, et Manichæorum, vix Novatiano dari potest, meritoque igitur inter deperditas illius lucubrations Epistolam *de Circumcisione* numeramus. Quidam Epistolam S. Augustini *de Paschate* ordine lv juxta Benedictinos statuerunt habendam

(1) Exempli gratia, ait: *Præceptum de non comedendo porco ideo tantum datum esse, ut disceremus, vitam carnalem non esse agendam; cum mactellus comedere prohibemur, hoc significare, furium esse prohibitum; cordis voluptates designari, etc.*

(2) Cyprian. *Epist.* III, pag. 164, edit. Venetæ de anno 1758.

(3) Novatian. *Epist. ad Cyprian.* § 6, not. 1, apud Galland. Tom. III, pag. 523.

(4) Anonym. *Tractat. de lapsis*, § 13, apud Galland. Tom. III, pag. 374.

(5) Pacian., *Epist.* III, ad Sympronian. Bibl. PP. Tom. III, pag. 59, edit. Paris. 1644.

(6) Novatian. *Epist. ad S. Cyprianum*, § 4, apud Galland. pag. 322.

(7) Galland. Bibl. PP. Tom. III, Prolegom. cap. IV, § 1.

(8) Hieronym. *de Vir. Illustr.* cap. 70.

(9) Opp. Hieronym. Tom. V, pag. 160, edit. Martian. et tom. XI, part. 2, edit. Venet. de anno 1771, pag. 230 et seqq.

esse pro Tractatu Novatiani de Paschate (1). Inscriptio lucubrationis Novatiani de *Instantia* videtur nobis admodum obscura; Græcus interpret reddidit, *κατὰ ἀκρόατον*: forte legis de *Instantibus*. Nos interpretamur de instantia seu perseverantia in oratione (2).

Omnes quoque Novationi litteras, quas, facto schismate, ad diversas exaravit Ecclesias, edax rerum tempus absumpsit. Meminit S. Cyprianus sæpe earum Epistolarum, quas Novatianus, postquam Cathedram Romanam occupavit, ad alios episcopos perscripsit. Sanctus etiam Hieronymus earundem mentionem facit his verbis: *Simulque Epistolas Novatiani, ut dum Schismatici hominis venena cognoscimus, libentius sancti Martyris Cypriani bibamus antidotum* (3). Unde colligimus, quod hæ litteræ Hieronymi ætate adhuc existerint.

De stylo Novatiani hæc notat Cl. Dupinius (4): « Hic Auctor ingenio, eloquentia, et scientia pollebat. Ejus stylus est purus, nitidus, et expolitus; phrasæ electæ, cogitationes naturales, et ratiocinia solida. Multa habet Scripturæ loca apposite citata: immo in Tractatibus, qui nunc existant, ordo et methodus optima observatur, semperque placide et moderate loquitur. » Hujus crisi utroque pollice subscribit perdoctus Ceillier (5). Libellus de *Negatoribus recipiendis*, qui a Paciano (6) adscribitur nostro, potest esse xxxvi. Epistola inter Cyprianicas, Cleri Romani nomine scripta juxta Oxoniensem editionem.

ARTICULUS V.

Ediiones operum Novatiani.

Ex iis autem operibus, quæ huc usque Novatiano asseruimus, librum de *Trinitate* cum Epistola de *Cibis Judaicis* primus ex antiquissimo codice in lucem extulit, Parisiis, anno 1545, Joannes Gagnæus. Deinde ad Mss. Britannicum in Masburensi Cœnobio reperit exegit Gelenius, vulgavitque Basileæ anno 1550, iterumque 1562. Pamelius præterea multis in locis recognovit ad Anglicum mss. exemplar Dn. Joannis Clementis, et quibusdam ex conjecturis Latini Latini, atque operibus Tertulliani atexit, Duaci primum editis anno 1579, sæpiusque deinceps recusis. Anno demum insequente 1580, recensuit, edititque Parisiis Rénatus Laurentius de la Barre. Atque hætenus inter opera Tertulliani latuit Novatianus.

Separatim vero primum prodit Londini anno 1709, curante Wilhelmo Whistone, ad calcem operis Anglice inscripti, *Sermons and Essays upon several subjects*, pag. 327, deinde Oxonii anno 1724, notis

(1) Lardner in *credibility of the G. H.* part. 2, p. 82.

(2) Idem. *Ibid.* pag. 21.

(3) Hieronym. *Epist. x, ad Paulum Concordiens.* Tom. iv Opp. edit. Bened. pag. 17, et tom. 1, part. 1, pag. 24, edit. Venet. in-4°. 1766.

(4) Dupin, *Biblioth.* Tom. 1, pag. 283, edit. lat. Colon. 1703.

(5) Ceillier, *Histoire générale des auteurs.* Tom. III, pag. 296.

(6) Pacian. *Epist. III, ad Sympronianum.*

illustratus per Eduardum Welchman. Denique rursus Londini anno 1728, Studio Joannis Jackson, Ecclesiæ Anglicanæ Presbyteri in-8°. Atque Whistonus quidem unum librum de *Trinitate* lectoribus exhibet. Welchmanus vero duas præterea Epistolas adjecit, alteram de *Cibis Judaicis*, alteram *Romani Cleri nomine* scriptam. Jackson autem tertiam insuper junxit Epistolam, quam Clerus Romanus Cypriano inscripsit: incertus tamen et ipse, utrum ejusmodi Epistola Novatianum agnoscat auctorem. Omnes hi tres editores Novatianum eruditissimis notis atque observationibus illustrarunt, hoc tamen discrimine, quod Welchmani notæ omnino orthodoxæ sint; reliquorum duorum quoad dogma de divinitate Filii purum putidumque Arianismum sapiant. Hucusque de editionibus antiquis.

Novissimam, quam Cl. Andreas Gallandus paravit, editionem exegit potissimum ad exemplar *Pamelianum*, illudque cum duobus postremis editionibus, Oxoniensi, et Londinensi contulit; neque negligendas omnino arbitratus est editiones magis antiquas. Illud vero maxime curavit, ut ad sua quæque loca reducerentur luxata membra, duce potissimum præeunte Cotelario, qui capitum trajectiones in libro de *Trinitate* post Henricum Valesium acute advertit, annotavitque. Ex quibus est perspicuum, quantum debeat præferri recentissima hæc Novatiani editio cæteris præcedentibus. Anno 1782, typis Stabelianis Wirceburgi Novatiani opera recusa fuere volumine iv inter opera SS. Patrum latinorum, a pag. 453-544, in-8°.

C Analysisin utriusque opusculi tum de *Trinitate*, tum de *Cibis Judaicis* confecit Cl. P. Dominicus Schram, tom. vi sui operis *Patristicæ*, a pag. 269-319, anno 1784. Jam anno 1777, Cl. Christianus Fridericus Roslerus, tomo III Bibliothecæ Patrum Lipsiæ impresso e Novatiani Tractatu de *Trinitate* excerpta in lingua nostra vernacula adjectis eruditissimis notis orbi erudito communicavit.

CAPUT III.

DOCTRINA NOVATIANI

ARTICULUS PRIMUS.

Puncta dogmatica de Deo, divinisque ejus perfectionibus.

Etsi pauca admodum, eaque brevissima vetustæ hujus Romani presbyteri opera ad nos pervenerint, D occurunt nihilominus in ejus Tractatu de *Trinitate*, qui fusiori calamo exaratus est, innumera pene dixerim pretiosa fragmenta quoad præcipuas Christianæ doctrinæ veritates. Ibi siquidem deprehenditur, quid de Deo sentiendum sit, ejusque perfectionibus; quænam sit fides Ecclesiæ circa Mysterium sanctissimæ Trinitatis, et Jesu Christi divinitatem, ejusque incarnationem.

Novatianus initio Tractatus sui de *Trinitate* docet, teneri nos, prout præscribitur in Symbolo, quod regulam fidei, seu veritatis nuncupat, credere in Deum Patrem, et Dominum omnipotentem, universi conditorem. Deus iste non solum creavit cælum et terram, sed insuper hæc omnia propriis et condignis instru-

mentis et ornata, et plena digessit. Creavit ille hominem ad imaginem suam, cui mentem et rationem indidit, et prudentiam, ut Deum posset imitari. Cujus etsi corporis terrena primordia, cœlestis tamen et divini halitus inspirata substantia: quæ cum omnia in servitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursus soluta libertas, mandatum posuit (hominini), quo tamen non inesse malum in fructu arboris diceretur, sed futurum, si forte ex voluntate hominis de contemptu datæ legis præmoneretur (1). Arbor itaque vetita juxta Novatianum non ex se erat venenata aut noxia. « Et liber esse debuerat, pergit Novatianus, ne incongruenter Dei imago serviret, et lex addenda, ne usque ad contemptum dantis libertas effrænata prorumperet, ut et præmia condigna, et merita pœnarum consequenter exciperet: ex quo mortalitas, invidia utique (2), in ipsum redit, qui cum illam de obedientia posset evadere, in eandem incurrit, dum ex consilio perverso Deus esse festinat. Cujus tamen pœnam nihilominus indulgenter temperavit (Deus), dum non tam ipse, quam labores ejus maledicuntur super terram. Quod ne de ligno arboris vitæ contingat, arcetur, non de invidiæ maligno livore descendit, sed ne vivens in æternum, nisi peccata Christus ante donasset, circumferret secum in pœnam sui semper immortale delictum. » Irenæus adducit etiam antiquum scriptorem (3), qui asseruit quoque non tam hominem, quam terram maledicto subjectam fuisse. « Sicut enarrat Scriptura, inquit, non ipsum maledixit Adam, sed terram in operibus ejus, quemadmodum ex veteribus quidam ait: Quoniam quidem (hæc sententia veteris illius auctoris) transtulit Deus maledictum in terram, ut non perseveraret in homine. »

Tradit Novatianus, quod ea, quæ infra terram jacent, neque sint digestis et ordinatis potestatibus vacua. Locus enim est, quo piorum animæ, impiorumque ducuntur, futuri judicii præjudicia sentientes. Secundum mentem nostri auctoris is locus forte est $\xi\delta\gamma\epsilon$ (infernus) magnum illud e corporibus decedentium animarum receptaculum (4).

Circa simplicitatem Dei sequentia docet Novatianus (5): « Est simplex (Deus) et sine ulla corporea concrezione... quandoquidem Spiritus sit dictus. » Et dum Scriptura Deo tribuit oculos, brachia, manus, pedes, aliaque humani corporis membra, non intendit Dei essentiam exprimere, ejusque veram nobis repræsentare naturam: sed solummodo eum sic proponere, qualem capere humana mens potest: *Non quomodo Deus erat, sed quomodo populus capere poterat* (6); ut igitur hæc sic de Deo dicantur, non Deo,

(1) Novat. de Trinit. cap. 1.

(2) *Invidia Diaboli intravit mors in orbem terrarum.* Sapiens.

(3) Iren. Lib. III *adv. hæres.* cap. 23.

(4) Novat. *Tract. de Trinit.* cap. 1. In eandem sententiam plerique Patrum concessere.

(5) Id. *ibid.* cap. 5.

(6) Id. *ibid.* cap. vi.

A sed populo potius imputetur: *Non igitur mediocris Deus, sed populi mediocris est sensus.* » Cui præclarissimæ observationi subjungit Novatianus, Scripturam per membra non corporalia lineamenta, sed diversas Dei operationes ostendere: efficaciam igitur ibi diviniæ per membra monstrantur. « Nam et cum oculi describuntur, » prosequitur idem Presbyter, « quod omnia videat, exprimitur. Et quando auris, quod omnia audiat, proponitur. Et cum digitus, significantia quædam voluntatis aperitur; et sic de reliquis. Neque enim sunt ei aut membra, aut membrorum officia sunt necessaria, ad ejus solum... arbitrium, et serviunt, et adsunt omnia. » Cur enim requiratur oculos, qui lux est? Aut cur quærat pedes, qui ubique est? Aut cur manus expetat, cuius mens ad omnia instituenda artifex est, et silens voluntas? Nec auribus eget, qui tacitas etiam novit voluntates. Aut propter quam causam linguam quærat, « cui cogitare jussisse est? » Fateamur ingenue, omnes has ideas nobilissimas ac sublimes esse, hisque indigitari auctoris ingenium eximium omnino. Nec minus docte atque subtiliter exponit, quo pacto interpretari oporteat passiones, quas Scriptura Deo tribuere videtur ita disserens (7). « Quod si Dei iracundias legimus, et odia relata agnoscimus, non tamen hæc intelligimus ad humanorum relata esse exempla vitiorum; passiones enim istæ in hominibus merito dicuntur, in Deo non merito judicantur; corrumpi enim per hæc homo potest, quia corrumpi potest, corrumpi per hæc Deus non potest, quia nec corrumpi potest; nam et quod irascitur Deus, non ex vitio ejus venit, sed ad remedium nostrum illud facit; indulgens enim est etiam tunc, cum minatur, dum per hæc homines ad recta vocantur; nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, ut, qui rationem reliquerunt, vel terrore moveantur; et ideo omnes istæ, vel iracundiæ Dei, vel odia Dei, vel quæcumque sunt hujusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur, ex consilio, non ex vitio, venerunt. *Hunc ergo Deum,* concludit Novatianus (8), novit, et veneratur Ecclesia, cui testimonium reddit tam invisibilem, quam etiam visibilem, et semper, et tota natura, quem Angeli adorant, mens humana sentit, qui protoplastis æternæ vitæ mundum quemdam Paradisum in Oriente constituit (9), *Arborem vitæ plantavit; scientiæ boni et mali* similiter alteram arborem collocavit; mandatum dedit, sententiam contra delictum statuit... Is (Deus) Prophetas Spiritu instruxit, et per hos omnes Filium suum Christum repromisit, et quando daturum se sponderat, misit, per quem nobis in notitiam venire voluit, et in nos indulgentiæ suæ sinus largos profudit, egenis locupletem Spiritum con-

(7) Novat. *ibid.* cap. 5.

(8) Id. *ibid.* cap. 8.

(9) Sine controversia itaque Novatianus historiam de Eden et hominis lapsu tamquam veram admittit, sicut Theophilus Antiochenus, quocum in aliis etiam sententiis omnino conspirat.

ferendo. Et quia ultro et largus, et bonus est, ne totus hic orbis aversus gratiæ ejus fluminibus aresceret, Apostolos institutores in totum orbem mitti per Filium suum voluit, ut conditio generis humani agnosceret institutionem, et si sequi maluisset, haberet, quem pro Deo in suis jam postulationibus Patrem diceret. » Hanc Dei ejusque divinarum perfectionum ideam perhibet Novatianus. Videamus modo quæ tradat ipse circa Mysterium Sanctissimæ Trinitatis.

ARTICULUS II.

Doctrina Novatiani de Mysterio SS. Trinitatis.

« Regula exigit veritatis, inquit Novatianus (1) ut primo omnium credamus in Deum Patrem... Eadem regula veritatis, » pergit ille (2), « docet nos credere post Patrem in Filium Dei Christum Jesum Dominum Deum nostrum. » Tandem prope finem ejusdem Tractatus, expresse tradit, debere nos credere in Spiritum sanctum, olim Ecclesiæ repromissum, sed statutis temporum opportunitatibus redditum (3): « Sed enim ordo rationis et fidei Auctoritas digestis vocibus et litteris Domini admonet nos post hæc credere etiam in Spiritum sanctum. » Habes igitur tres divinas Personas perspicue a Novatiano distinctas, qui paulo infra hæc habet (4): « Et hæc quidem de Patre, et de Filio, et de Spiritu sancto. » Ex quibus eruitur, per conjunctionem et, sicuti et per adverbium « etiam » textus supra recensiti, hoc loco sermonem esse de tribus personis distinctis, quarum una non est alia. Certum itaque, firmumque manet, Novatianum a nemine insimulari posse, quod errori Sabellii fa-
verit aut præluserit. Sed quid de Arianismo?

II. Novatianum de Trinitatis mysterio « non satis accurate esse locutum, immo absurde pleraque tradidisse, » dicit Petavius (5); et Sandius, Petavii iudicio, ut solet, nimium confisus, ipsum accenset iis qui idem quod Arius, ante tradiderunt (6). Verum minus accurata et absurda illa vel ad Filii *οὐνοπλατ*, vel ad minoritatem istam Filii ad Patrem tanquam ad auctorem et principium suum collati, quam Catholici omnes etiam post synodum Nicænam agnoverunt, referenda sunt iudice doctissimo Bullo (7). Novatianum autem cum Ario minime sensisse, paucis ex ipso, sed iis luculentissimis, adductis testimoniis demonstrat; cui demonstrationi (sunt verba Cl. Bulli) hoc unum præmittimus observandum, ipsum Petavium alibi (8) fateri disertis verbis, minus accurata, et absurda illa, quæ operi suo inseruit Novatianus, « aut solo loquendi modo, aut certe citra mysterii substantiam, ab Catholica Regula discrepare. » Hoc strictim notato, rem

- (1) Novatian. *lib. de Trinitat.* cap. 10.
- (2) Id. *ibid.* cap. 4.
- (3) Id. *ibid.* cap. 29.
- (4) Id. *ibid.* cap. 30.
- (5) Petav. *Theologic. Dogmat.* de Trinit. lib. 1, cap. 5, n. 5.
- (6) Sand. *Nucl. H. E.* Lib. 1, pag. 110.
- (7) Bull. *Defens. Fid. Nicæn.* pag. 134.
- (8) Petav. *L. c. Præfat.* in tom. II, cap. 5, n. 3.

ipsam aggrediamur. In capite 23 auctor Christi divinitatem sic adstruit: « Si homo, inquit, tantummodo Christus, quomodo dicit: *Ego ex Deo prodii, et veni*, cum constet hominem a Deo factum esse, non ex Deo processisse. Ex Deo autem homo quomodo non processit sic Dei Verbum processit. » Mox addit: « Deus ergo processit ex Deo, dum qui processit Sermo, Deus est, qui processit ex Deo. »

III. Quid fere in ipso Nicæno Symbolo contra Arium expressius dicitur? Nam hæc duo, « a Deo factum esse, et ex Deo procedere, » Novatianus discrete opponit: et Christum in excellentiori sua natura non factum sive minime creatum esse, sed ex ipso Deo processisse, proinde Deum ex Deo esse, haud minus discrete affirmat. Idem paulo post in eodem capite: « Si, inquit, homo tantummodo Christus, quid est, quod ait: *Ego et Pater unum sumus*? Quomodo enim ego et Pater unum sumus, si non et Deus est et Filius, qui idcirco unum potest dici, dum ex ipso est, et dum Filius ejus est, et dum ex ipso nascitur, et dum ex ipso processisse reperitur, per quod et Deus est. » Ex quo loco clare refellit Petavii calumnia in bujus libri Auctorem, dum ait, ipsum « verba illa Joannis decimo, *Ego et Pater unum sumus*, Ariano pene more declarasse; » ad hanc censuram confirmandam citans ista ejus verba cap. xxxii: « Unum autem quod ait, ad concordiam et eandem sententiam, et ipsam charitatis societatem pertinet; ut merito unum sint Pater et Filius per concordiam, et per amorem, et per dilectionem. » Atqui, inquam, ex loco jam a nobis allato constat, auctorem verba illa Joannis non de sola concordia, sive consensu voluntatis (quod Ariani fecerunt), sed etiam, atque imprimis, de communionem substantiæ, quæ inter Patrem et Filium intercedit, cum catholicis omnino intellexisse. Quod et eo ipso in loco, quem citat Petavius, auctor clare satis exprimit, dum hæc verba (a Petavio haud bona fide celata) *ἀμωως* subjicit: « Et quoniam ex Patre est, quicquid illud est Filius est; manente tamen distinctione, ut non sit Pater ille qui Filius, quia nec Filius ille, qui Pater est. » Nimirum Sabellii hæresin ibi unice impugnat, quæ Patrem et Filium sic unum prædicat, ut distinctionem Personarum omnino tollat. Adversus hanc hæresin docet, Patrem et Filium unum quidem esse cum voluntatis consensu, tum etiam substantiæ unitate, siquidem Filius ex ipso paternæ essentiae fonte derivetur; sed tamen duos omnino esse subsistentia sive persona.

Præterea τὸ ὁμοούσιον Filii luculentissime confirmat locus ex capite 11, ubi de utraque Christi natura, divina et humana sic Novatianus loquitur: « Tam enim Scriptura etiam Deum annuntiat Christum, quam etiam ipsum hominem annuntiat Deum. Tam hominem Jesum quam Deum quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum Filium esse proponit, sed et hominis; nec hominis tantum

dicit, sed et Dei referre consuevit : ut dum ex utroque est, utrumque sit, ne, si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Ut enim præscripsit ipsa natura hominem credendum, qui ex homine sit, ita eadem natura præscribit et Deum credendum esse, qui ex Deo sit : ne si non et Deus fuerit, cum ex Deo sit, jam nec homo sit, licet ex homine fuerit, et in alterutro utrumque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse vincitur. » Certe mens illi tota caligat, qui non illico perspicit, hisce verbis apertissime doceri Christum perinde Deo Patri *ἑμωβ-στω* esse, qua ex Deo est, atque *ἑμωβωστω* est nobis hominibus, qua ex homine est ; neque minus verum Deum, quam verum hominem esse. Cæterum haud injucundum erit observare, quod Novatianus, cap. 13, sicut et reliqui antiqui Patres, passim pro divinitate Jesu Christi demonstranda iis sint usi Novi Fœderis textibus, sc. Joan. 1, 3 et 14; Joan. III, 13 et 17; Joan. x, 30; xx, 28; Rom. ix; ad Galat. 1; Coloss. 1, etc., quos etiamnum et nostri Theologi suis in institutionibus adhibent.

IV. In capitis 29 processu, Novatianus eas Spiritui sancto addicit virtutes et operationes, quæ in creaturam competere neutiquam possunt. Ac denique prope finem capitis eidem Spiritui sancto « divinam æternitatem » expresse tribuit. Spiritum sanctum, ubi capite xvi, al. xxiv, minorem esse Filio dicit, eodem plane modo intelligendum, quo Filii subordinationem, ad Patrem relati, Theologi interpretantur, ita scilicet, ut Spiritus sanctus dicatur Filio minor non naturæ, sed originis respectu, quia nempe a Patre per Filium deducitur, ut loquitur Tertullianus, adv. Praxeam, cap. 4, ac proinde sua omnia a Patre per Filium accipit, ut dicit Novatianus (1).

Levissima sunt, quæ Pamelius in Novatiano re-

(1) Ex Novatiani principiis, qui Filium quatenus a Patre genitus, Patri æqualem negat, aptum erat omnino et consequens, ut Spiritum sanctum, qui ex Patre Filioque procedit, utroque minorem esse stateret. Nec magis de Spiritus sancti divinitate detrahit, cum eum hoc sensu æqualem Filio negat, quam de Filii, cum eum Patri subiecit, ut originis principio, a quo totam divinitatis auctoritatem accepit. Quin etiam divinitas Spiritus sancti non leviter commendatur hoc loco. Nam si Spiritus sanctus creatura esset; id non majus esset argumentum Divinitatis Christi, quam quod cæteræ res creatæ ab eodem accipere dicuntur. Deinde vero quod addit Novatianus, Christum a Spiritu sancto accepturum fuisse, si homo tantum esset, aut Angelus (Angelum enim esse fatebantur hæretici), nonne argumento est, res omnes creatas, si modo ratione utantur, ex Spiritu sancto, ut Auctore sanctitatis, pendere. Maranus, *Divinit. D. N. J. C.* lib. iv, cap. 19, § 3, pag. 520 et seqq.

Aprehendit, quod capite 7 scribat sequentia : « Denique si acceperis Spiritum substantiam Dei, creaturam feceris Deum, omnis enim Spiritus creatura est. » Hæc enim verba, « omnis spiritus creatura est, » minime Spiritum sanctum attingunt. Demonstrat Novatianus Deum ab hominibus nulla voce designari posse, quæ non plurimum aberret ab infinita illa Majestate. Quamobrem sive *lux*, sive *spiritus*, sive *ignis* dicatur, nihil horum apte de Deo, et commode pronuntiarum ; propterea quod et spiritus, et ignis creaturæ sint. « Hæc, inquit, figurantur potius, quam ita sunt. Nam et in Veteri Testamento Deus *ignis* dicitur; ut peccatori populo metus incutiatur, dum Judex ostenditur; et in Novo Testamento *spiritus* esse profertur, ut refector, et creator in delictis suis mortuorum, per hanc bonitatem collatæ credentibus indulgentiæ, comprobetur. » Ubi vides, « ignis et spiritus » appellationes Novatiano a rebus materialibus translatis videri; nec eum de Spiritu sancto dictum voluisse, quod « omnem spiritum » ait creaturam esse. Hæc Maranus (2).

Queritur dein Pamelius, Novatianum, capite 30, Spiritum sanctum non appellare Deum, nec ullam mentionem ejus facere, cum Patrem et Filium unum esse Deum, hoc in capite auctor demonstrat. Sanctum quidem Spiritum nominatim non appellat Deum Novatianus : Sed de illius « divina æternitate » in capite præcedente non silet, et Deum esse multis argumentis probat. Quid enim ei propositum est, cum divina illius attributa defendit; nisi ut probet quod se probaturum promiserat, nempe oportere, « credere etiam in Spiritum sanctum, » ac proinde eum unum esse eum Patre et Filio Deum? Unde etiam postquam ea absolvit, quæ de Spiritu sancto dicere staterat, sic initio hujus capitis tres Personas conjungit : « Et hæc quidem de Patre et Filio, et de Spiritu sancto breviter nobis sint dicta. » Quod si tacere de Spiritu sancto videtur Novatianus, dum Patrem et Filium non duos esse Deos, sed unum ostendit; non aliunde quærenda hujus rei causa, nisi quod in evertenda Filii divinitate omnis hæreticorum conatus versabatur. Nam si semel probassent Filium non esse unum cum Patre Deum; eadem opera Spiritum sanctum a divinæ naturæ consortio dissociassent. Sic etiam semel demonstrato, Patrem et Filium « per substantiæ communionem, » ut ait Novatianus, unum esse Deum; non jam supererat dubitandi locus, quin Spiritus sancti divinitas nequaquam tres Deos efficeret (3).

(2) Maran. loc. cit.

(3) Maran. *Divinit. D. N. J. C.* lib. cit. pag. 521.